

ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНИЙ СВІТ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ**Оксана Залевська**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: oksana.zalevska@pnu.edu.ua*

У статті досліджено особливості фольклорно-міфологічного мислення Марка Черемшини, своєрідність його авторської ідейно-естетичної свідомості. Проаналізовано художні тексти письменника, у яких зосереджено увагу на образно-символічному трактуванні гуцульського світу, засвоєнні ним і майстерно трансформовані у художню тканину новел і оповідань фольклорно-міфологічних та етнографічних реалій Гуцульщини, її звичаїв, обрядів, вірувань, замовлянь і заклинань, колядок, народнописенної творчості. Також визначено важливі риси стилю письменника, окреслено ідейне спрямування та проблематику прози, акцентовано увагу на художньому показі як зовнішнього життя, так і внутрішнього стану героїв малої прози Марка Черемшини. Міфологічний світ письменника зреалізовано у текстах через бінарні опозиції добра-зла, життя-смерті.

***Ключові слова:** міфологія, народна творчість, герой, оповідання, людина, світ, обряд, звичай, життя, смерть.*

Постановка наукової проблеми та її значення.

Вивчення міфологізму в літературі ХХ століття – явище не випадкове, оскільки в цей період помітно пробуджується національна свідомість народів, виявляється самоцінність і самоідентичність їх культур, у тому числі української. Власне, у цей час наука широко осмислює міф – від первісного в його національно-народній формі, доантичного, дохристиянського, східного, що так чи інакше знаходить свій відбиток у творах літератури. Соціальні й природні катаклізми зорієнтовують письменників, живописців, акторів, композиторів на пошук тих духовних першоджерел, що допомагають збагнути людську сутність.

Однією з причин орієнтації літератури на міф є спроби художників слова осягнути таємниці буття, створити загальні моделі вираження взаємостосунків між людиною та світом. Врешті, зацікавлений читач нової літератури також виявляє потребу в створенні міфу, оскільки сприймає його як спогад зі свого дитинства, суголосний стану душі вже дорослої людини.

Фольклорно-міфологічний пласт, без перебільшення, став основою не тільки літератури, а й усього мистецтва. Саме він відкриває літературознавцям не лише механізми зародження творчості певного автора та найглибші джерела семантики його текстів, а й механізми естетичної реакції, впливу твору на читача, проникнення авторської свідомості у ті найнедоступніші площини людської психіки, що досі зберігаються в народі як різноманітні фольклорно-міфологічні легенди, перекази, оповідки тощо.

Якщо в такій проєкції оцінювати творчість Марка Черемшини, то важливою рисою його стилю є оригінально трансформована ним народна творчість як невичерпне джерело для вислову поглядів простої людини на соціальну дійсність та певні події, адже кожна окрема мова створює свої власні оповідні структури, через які й за допомогою яких людина налагоджує зв'язки з дійсністю. Письменницький талант Марка Черемшини живився глибинними джерелами національного духу [8, с. 20]. Як уродженець Прикарпаття, він досконало знав народні вірування, звичаї, побут його етнічних мешканців. У своїй автобіографії прозаїк щиро зізнається про витoki своєї творчості: «Етнографічних матеріалів я не збирав, бо сам був тим матеріалом, пересякнувши наскрізь народними піснями та казками із самого малку. Я виріс серед співанок та казок, та сопілок, вдихав їх у себе і віддихав ними» [11, с. 349]. Власне художнє мислення письменника невіддільне від історичної долі рідного гуцульського краю, у тотожності перебувають його індивідуально-особистісна свідомість і свідомість народнопоетична, тому його персонажі не цураються своєї говірки, а загальні найменування навколишніх реалій типу *плай*, *колиба*, *киптар*, *маржина* конкретизують час і простір, малюють конкретно-історичне тло, адже взаємини людини / етносу з простором – це передусім взаємини упорядкування, розміщення і розбудовування себе та своїх речей у просторі.

На думку етнопсихолога з української діаспори Олександра Кульчицького – дослідника особливостей ментального розвитку українського народу протягом останніх кількох сторіч, ментальність будь-якої нації, а українства тим більше, є продуктом взаємодії різних чинників на всьому її історичному шляху розвитку, включаючи такі основні фактори процесу філогенезу, як антропологічно-расовий, гео- і соціопсихічний, історичний, культурноморфічний, а також колективне підсвідоме. Науковець пропонує глибше вивчати геопсихічні чинники, що впливають на формування української душі. «Завдяки вчуттю в краєвид людина зливається з ним унутрішньо, „піднімається уявним внутрішнім зусиллям разом з узгір'ям вгору», чи «розлягається степом», що залишає психічні наслідки, які оформляють душу» [7, с. 48-52]. Виходячи з такої

теорії, можна говорити про певні особливості характерів «сина степу», «людини лісу», «верховинця» та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Аналізуючи малі жанрові форми прози Марка Черемшини, спостерігається використання ним гуцульських вірувань, ритуалів, звичаїв та обрядів, що відбивають засадничі підвалини людського існування загалом. У новелі «За мачуху молоденьку» мати повчає дочку, як та має чорногірське зілля варити і газді до вина досипати, «щоби був веселіший та путерніший та й до газдині прудкіший», газдині ворожать на поминках, що молода вдова не довго тужитиме за чоловіком, бо, роздаючи гостям книші за його душу, Йвана обминула («Зарікайся мід-горівку пити!») тощо. Майстерне вплетення у твори письменника замовлянь, ворожінь посилює поетичність сприймання й водночас підводить до з'ясування питання власної ідентичності, яке спрямовує до першооснов людського існування. «Отже, віра в прачас підсвідомо живе в людині завжди, – констатує літературознавець Ігор Зварич у монографії «Міф у генезі художнього мислення». – І саме замовляння є тією вербальною формою відтворення цілісної єдності людини з основами космосу, у якій людська душа збігається зі світовою і від цього здобуває силу, видужує тощо. У замовляннях людина діє в унісон з силами Всесвіту, бо і сама є однією із його часток і сил (...)» [6, с. 84-85].

У магічних заклинаннях (символах образного втілення природи, гармонійного співжиття людини з навколишнім світом; сили вимовленого слова, засобу забезпечення від злих сил) сплітаються поклоніння, скарги, обіцянки, прохання, переконання не тільки тих, хто їх промовляє, а, здається, цілої нації. «Аби їм ріки повимерзали, аби їм ліси повигоряли, аби їм двори позапалились, аби їм лапи перерубались, аби їм ключі розгубилися, аби їм пушки потопилися, аби їм гори порозсувалися, аби їм тюрми порозтворялись» – промовляють колядники перед вікнами продажного побережника, що зраджує інтереси селян («Коляда»); «Хоть най мене грім уб'є, хоть най мене бола утне, хоть най мене викришит до пня, хоть най мене тут смерть найде, то я вам кажу та й на чім світ стоїт закликаюси» – заводила, зарікалася молода удовиця на похороні свого газди, що селу аж серце тріскало, бо ні з ким іншим жити не буде» («Зарікайся мід-горівку пити!»); «Аби йому послідна година була!/ Аби його шибеничка не минула!/ Аби його всі громи убили!/ Аби його води утопили!/ Аби його вогні іспалили!» – заклинали газди і газдині молодого легіня Федуся, що обманув їх доньок («Парубоцька справа»).

Традиційними для прози Марка Черемшини є фольклорно-фантастичні персонажі, скажімо, Дух гір, Чортеня, Щезник, Нявки та інші надприродні сили, які існували у свідомості гірських мешканців як реаль-

ні створіння, що жили поруч із людьми [4, с. 49]. Приміром, в оповіданні Марка Черемшини «Основини» Семениха на розпочату будівлю хати запрошує гостей, і ті за давнім звичаєм бажають господарині легкого прожитку в новій оселі, щоб «мала хліб та й до хліба, та й аби Господь боронив від нечестої сили». А вже п'ять років жінку мучив Щезник, гримаючи на горищі (хата, за словами односельця Федора, стояла на нечистому місці).

Традиційними для прозаїка є часте використання гуцульських пісень та мелодій. Над шумом верховинських смерек і дзюрчанням гірських потоків у їх новелах владарює тужлива чи грайлива гуцульська співанка, що зливається з настроями і почуттями персонажів. Так, у Марка Черемшини жалібно виспівують легіні, яких із плачем усе село проводить до війська – «Ой в тісаря добра служба, та лиха заплата,/ Не в одного жовнірика головочька стята» («На боже»); співає старий гуцул молоденькій дружині, яка мала стати його невісткою – «Заплакала дівчинонька в першій понедівчик,/ Як здіймала з головочки хрещатий барвінчик» («За мачуху молоденьку»); летить, як крилатий птах, через село голос молодиці, що не може пізнати щастя материнства з чоловіком-інвалідом – «Болить мене головонька та межі плечима,/ Треба мені дохторика з чорними очима» («Інвалідка»). Гірка правда й палка надія на братню згоду пробивається у пісні-мелодії «Коляда»:

*Йому дай, Боже, всю німсту Божу,
Газдам дай, Боже, на хліб урожу,
Най зрада гине, най вірність росте,
Най нарід знає, де серце пусте* [11, с. 178].

І далі кожний жив по-своєму: не шукаючи нікого, не признаючи нічого. Бо такий закон земного буття, що радість і смуток завше існують побіч «чоловіка, судьба якого записана в книгу далеко вперед». В оповіданні «Парубоцька справа» Марко Черемшина зображує свого героя – молодого легіня Федуся – мальовничо, щедро, буйно на тлі народних вірувань і співанок. Портрет-характер хлопця структурується прозаїком на принципах своєї поліфонії: його створюють старі газди і газдині, подивовані сільські молодиці і дівчата, кожна з яких такому легінику готова віддати своє серце, «в очі подивитися, так як меду напиться», «такому парубкові варт гаєм плай прорубати, чічок під ноги настелити, пташки співати заставити», «...зелену дубину, та й кленину, та й смеречину варт навкруг двора сонцем позолотити» [11, с. 227], але він десь далеко гадками мандрує. Співанки розкривають Федусеву молодечу удачу, бо «він як заспіває, то хата сріблом дзвонить, – а його герданові ручки засвічують зорі» [11, с. 227].

Та домінують негативні, можливо, й неусвідомлені вчинки героя. Обманувши сільських дівчат, порушивши церковні заповіді, зрадивши справжнє кохання молоденької циганки, йому за це мстить Ція, встро-

мивши ніж у серце за «безчесну наругу». Тут просяться до цитування роздуми сучасного літературознавця Івана Денисюка: «Глибока філософічність, витончена висока майстерність психологічного зображення і всього комплексу поетикальних засобів – це універсальна риса національної специфіки українського фольклору. Тож не випадково у коханні цінується краса і вірність, але «в парі з красою і вірністю, чи «красою вірності», йде розум» [5, с. 49].

Марко Черемшина використав прийом «колективного голосу»: від індивідуального вираження кохання Федуся, його зрадженої любові до настрою обговорення його почуттів односельцями, передовсім жінками, і врешті-решт, трагедії помсти циганки Ції, що звершує долю легіня.

З піснею пов'язана перш за все тональність оповідності, її емоційна забарвленість та миттєвість реакцій на події. У новелі «Зарікайся мідгорівку пити!» на тлі палаючих цвітів попід лісами, над берегами через співанку Йванчік зізнається у коханні Килині, що посилює емоційну напругу сказаного:

*Ой чічько солоденька, забув бих ті швидко,
Аби з мого подвір'єчка на твоє не видко.
Бодай тото подвір'єчко вогнем ізгоріло,
Щоби мене, файна любко, д тобі не кортіло* [11, с. 217].

Через коломийковість автор також досягає обрядової узагальненості у тлумаченні типових сюжетів, пов'язаних із життям верховинців. Тут легко вчитується народний гумор, іронія та сарказм, фольклорно-міфологічна стихія і баладність подій, що передаються у тісному зв'язку пісенної та реально-побутової конкретики гуцульського життя. В оповіданні «За мачуху молоденьку» Марко Черемшина передає наплив емоцій молодих хлопців і дівчат, які не сприймають одруження старого Івана з молоденькою Єленкою, яка ще й кохала його сина. Дівчата збиткуються з діда і співають:

*А хотів-ес, старий діду, любити Єлену,
Було собі посадити в городочьку лену* [11, с. 207].

Хлопці штрикали через купиння і співали проти гордовитої Єленки, яка тужить за Штефаном, але мовчазно, не наполегливо висловлює свій протест на такий шлюб:

*Чорти тебе сотали би з твоєв одиницев,
Не городи перелази яловов драницев.
А я скочу, перескочу, та й не докинуси,
На богацьку одиницу та й не подивлюси* [11, с. 207].

Наступні епізоди далеко неоднозначні для сприйняття. Письменник змальовує двох ненажерливих батьків, які заради збагачення готові пожертвувати щастям своїх дітей. Старий газда Мотрюк переконаний, якщо не судилося Штефанові, його синові, «то судив біг мені увесь Мо-

чернаків масток почерез оту одиначку!» [11, с. 211], тому Іван наважується посватати молоду дівчину, наречену свого сина, та цей вчинок призвів до драматичних наслідків, бо після весілля раптом повертається Штефан і вбиває свого батька.

Про втаємничену сакральність ночі на Івана Купала пише Марко Черемшина в оповіданні «На Купала, на Івана», поєднуючи мотив життя і смерті: «А з того неба Купало любість по землі сіє... А де тота любість упаде, там білий вогонь з землі виростає... А за тим білим вогнем темна хмарка тінь розстелює. Бо любість одне крило біле, а друге темне має. А як той вогонь забрів у Черемош, тоді чорна тінь із берега йому межі очі з дубельтівки плюнула» [11, с. 175]. Чесний газда Іван Шепитарюк гине через те, що його молода господиня сподобалась присадкуватому ревізорові. Однак розв'язка твору видається доволі несподіваною: арештовують не ревізора, а священника. Автор розвиває думку про те, що чорні сили намагаються знищити звичаї й обряди, національну самобутність українців, які повинні шанувати свою вітчизнину, тож устами панотця промовляє: «Най хлоп хлопа тримається, най свою віру держить. Най молиться за всіх Іванів, що за цю землю зі світа пішли» [11, с. 177]. Таким чином письменник відображає не тільки морально-етичні проблеми і особисті переживання, а й звертається до суспільно-політичної проблематики.

Про писанку – символ віри, світла і надії, як втілення незнищенності і нескореності людського духу, гідності – пише Марко Черемшина в оповіданні „Писанки”. Прамодель писанки у цьому випадку має давню традицію, що інтерпретується як символ вшанування прародителя світу могутнього бога Рода, який мав здатність перевтілюватися в сокола [2, с. 106]. У предковічні часи Сокіл-Род зніс золоте яйце, з якого народився Всесвіт [1, с. 370]. Письменник розуміє, що писанка – то вічний колообіг життя рідного народу, то живильні струмені тепла людських рук, що пробиваються до світла крізь навислі над Україною хмари зневіри і страждання.

Паладюкова донька роздає односельцям розписані власноруч писаночки, щоб запалили у ліщинах над Прутцем вогонь за батькову душу. Голос Паладюка, який зважився виступити на вічі супроти панів, не був почутий односельцями, тому з уст гуцула зривається їдка характеристика пасивності українців, байдужості до власної долі: «Таким цапам треба України? Смоли їм у горло, шей обухом у голову! Ти сироти за него жінку та й діти, а він з тебе кров хоче пити. То нарід? То гаде сорокاته!» [11, с. 167]. Дитина, даруючи писанки, присоромила гуцулів, розвіяла їхні темні думки, які «пропадали десь межі мурами та коминами, а на їх місці мерехтіли усміхнені писаночки із кошелика доньки Паладюкової і на кримінальному мурі зоряними пальчиками виписували Паладюкову Україну» [11, с. 168].

Молоденька вчителька з оповідання Марка Черемшини «Хіба даруймо воду!» також мала мету невтомно працювати для добра народу, але «вона знала свій народ і не попадала в розпуку, коли зустрінулася з його темнотою» [11, с. 48]. Інтелігентна вчителька з повагою та розумінням ставиться до гуцулів, бо серцем відчуває турботи і біль кожного з них, шанує як працюючих господарів, береже традиції, бажає їхнім дітям щасливішого життя, малює його «золотими красками надії».

У прозі Марка Черемшини спостерігається згущеність подій, конденсація часопростору, максимальність у вираженні почуттів та настроїв героїв. Можливо, це йде від баладності у зображенні обставин та ситуацій, серед яких перебувають народно-поетичні образи. Згадаймо його «Село вигибає», де по суті всі події, що відбуваються в творі, всі персонажі знаходяться на подвір'ї трупарні в один і той же час, поетично-символічно проектуючи образну систему й систематику психологічних ситуацій. Як справедливо зазначає Іван Денисюк, у такій авторській «постановці проблем життя, кохання і смерті, здирства і гуманізму, жаху війни і життєупругості роду людського помічається певна філософічна заглибленість. Немає ані тіні сентиментальності, є високий трагізм» [4, с. 86]. Причому трагізм, що суттєво ускладнює внутрішній світ головної героїні, далекої від ідеалу жіночності: з одного боку – вона як сестра-жалібниця, з іншого – як користюлюбива, владолюбна особа, яка, здійснивши добрий вчинок, вирятувала, виходила «зіллечком різним» від пошесті сільську красуню Анничку, водночас змушує її виходити оголеною на мороз, аби звабити подорожніх чоловіків з метою заробити на хліб для конаючих у трупарні людей. Що це – інстинкт наживи, самозбереження чи акт гуманності (якою ціною?!) у часи воєнного лихоліття? Письменник так і не дає відповіді на це, радше художньо екстраполюючи таку роздвоєність, розполовиненість людської душі в нові життєві обставини та ситуації.

Зрештою, чи необхідні такі випробування з метою виявлення його підвалин? Марко Черемшина, не дає готової відповіді, а поетично-символічно проектує все це в атмосферу щоденного людського буття.

Висновки

У центрі уваги Марка Черемшини – проблеми сутності людини, її моралі, етики, смислу життя та діяльності, стосунки і взаємини з іншими людьми та суспільством. Зрештою, все зводиться до одного: міфопоетика Гуцульщини – багатовимірна й багатопланова [10, с. 241]. І в кожного митця вона висвічується новими, напрочуд несподіваними гранями. Водночас творчість Марка Черемшини – це своєрідна авторська художньо-мовна інтерпретація світу-космосу. У доробку прозаїка категоріальні архетипи антропоцентричності (розміщення в центрі Всесвіту простого гуцула), космологізованості (наділення життям і душею явищ природи), своєрідний хронотоп (закоріненість в етноміфопоетичну систему,

найперш – дохристиянську) співвідносяться з гармонійною анімо-аніmaticтичністю (в ній акумулюється віра в духів, що керують матеріальним світом, й одухотворення природи), „циклічним” хронотопом української міфопоетичної картини світу.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2002. 664 с.
2. Гнідан О. Марко Черемшина: нарис життя і творчості. К: Дніпро, 1985. 160 с.
3. Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2000. 263 с.
4. Денисюк І. Жанрово-стильова специфіка прози Марка Черемшини. *Живий у пам'яті народній. Відзначення сторіччя з дня народження Марка Черемшини: зб. документів і матеріалів.* К., 1975. С. 79-88.
5. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору. *Слово і Час.* 2003. № 10. С. 49.
6. Зварич І. Міф у генезі художнього мислення. Чернівці: Золоті литаври, 2002. 236 с.
7. Кульчицький О. Світовідчуження українців. Українська душа. К.: Фенікс, 1992. С. 27-34.
8. Мафтин Н. Неоромантична модель гуцульського дивосвіту (Про новелістику Марка Черемшини). *Слово і час.* 1999. №6. С. 20-24.
9. Новикова М. Українські замовляння. Прасвіт українських замовлянь. *Літературознавчі студії.* Одеса: Маяк, 2005. 639 с.
10. Хороб С. Проза Марка Черемшини: текст, контекст, метатекст. „Покутська трійця” в загальноукраїнському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття: зб. наук. праць; упоряд. С. І. Хороб. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. С. 238-249.
11. Черемшина М. Новели. Посвяти Василеві Стефаникові. Ранні твори. Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи. К.: Наук. Думка, 1987. 448 с.

THE FOLKLORE AND MYTHOLOGICAL WORLD OF MARKO CHEREMSHYNA

Oksana Zalevska

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; 76015, Ivano-Frankivsk,
Shevchenko St., 57; e-mail: oksana.zalevska@pnu.edu.ua*

The article examines the peculiarities of the folklore and mythological thinking of Marko Cheremshyna, the identity of his author's ideological and

aesthetic consciousness. The literary works of the writer are analyzed, in which attention is focused on the figurative and symbolic interpretation of the Hutsul world, his assimilation and masterful transformation of the folkloric, mythological and ethnographic realities of the Hutsul region into the artistic line of novels and short stories, folklore-mythological and ethnographic realities of Hutsul region its customs, rites, beliefs, incantations and spells, carols, folk song creativity, the important features of the writer's style are determined, the ideological orientation and problematic of the prose are outlined, the attention is focused on the artistic display of both the external life and the internal state of the heroes of Marko Cheremshyna's short prose. The mythological world of the writer is realized in the texts through binary oppositions of good-evil, life-death.

Keywords: *mythology, folk art, hero, story, man, world, rite, custom, life, death.*